

बिषय सूचि

सारसंक्षेप	१
परिच्छेद- १ प्रारम्भ तथा परिचय	४
१.१ पृष्ठभूमि	४
१.२ तिनाउ गाउँपालिकाको परिचय	६
परिच्छेद- २ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र न्यायिक अधिकार	९
२.१ प्रतिवेदनको उद्देश्य	९
२.२ प्रतिवेदन तयारी विधि	९
२.३ नेपालमा स्थानीय शासनको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र न्यायिक अधिकार १०	
२.३.१ स्थानीय शासनको विकासक्रम र न्यायिक अधिकार	१०
२.३.२ संवैधानिक विकासक्रम र न्यायिक अधिकार	१२
२.३.३ कानूनी विकासक्रम र न्यायिक अधिकार	१५
२.४ स्थानीयतहको वर्तमान स्वरूप र न्यायिक अधिकार	१६
२.५ न्यायिक समितिको अधिकारक्षेत्र	१७
२.६ क्षेत्राधिकार तथा क्षेत्राधिकार प्रयोग र न्याय तथा कार्यसम्पादन प्रक्रिया.१	
२.६.१ क्षेत्राधिकार	१८
२.६.२ अधिकार क्षेत्रको प्रयोग	२०
२.६.३ न्याय सम्पादन प्रक्रिया	२३
परिच्छेद- ३ वार्षिक प्रगति विवरण	२६
३.१ न्यायिक समिति सम्बन्धी व्यवस्था	२६
३.२ सम्पादित क्रियाकलापहरु	२६

३.३ न्यायिक समिति बैठक व्यवस्थापन	२७
३.४ गाउँपालिकाका कानूनहरुको विवरण	३१
३.५ अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था	३४
३.६ मुख्य उपलब्धी	३४
३.७ स्थानीयतहमा न्यायिक समिति अवसर	३४
३.८ स्थानीयतहमा न्यायिक समिति चुनौती	३५
३.९ सुझाव	३६
३.१० न्यायिक समिति र अपेक्षा	३७

सारसंक्षेप

नेपालको संविधानको धारा २१७ ले गाउँपालिका तथा नगरपालिका स्तरमा विवाद निरूपण गर्न एक न्यायिक समिति रहने व्यवस्था गरेको छ । स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ८ दफा ४६ देखि ५३ सम्म स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको क्षेत्रधिकार तोकिएको छ र न्याय सम्पादन प्रक्रिया सम्बन्धि व्यवस्था स्थानीय न्यायिक प्रयोजनका लागि संवैधानिक इतिहासमा पहिलो पटक भएको हो । संविधानमा उल्लेखित व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने दायित्व स्थानीय तहमा रहेको छ । देश भरिका ७५३ वटा न्यायिक समितिबाट न्याय सम्पादन गर्ने यस प्रणालीबाट जनताको न्यायमा पहुँच सरल र सहज बनाउन मदत पुग्ने विश्वास लिएको छ साथै विवाद समाधानका वैकल्पिक उपायहरू अवलम्बन गर्दा न्यायिक प्रक्रिया जित जितको अवस्था सुनिश्चित हुने र न्याय प्रतिको सन्तुष्टि तथा विश्वास बढनुका साथै विवाद निरूपणलाई कम खर्चिलो, कम झनझटिलो तथा मेलमेलामुलक प्रक्रियाबाट समाधान गर्न गराउन योगदान पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ८ को दफा ४६ देखि ५३ सम्म स्थानीय तहहरूलाई न्यायिक समितिको क्षेत्राधिकार तोकिएको र न्याय सम्पादन प्रक्रियालाई थप व्यवस्थित गर्न तिनाउ गाउँपालिकाले न्यायिक समिति ऐन २०७५ समेत जारी गरि कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । निर्दिष्ट कानूनको अधिनमा रहि न्याय सम्पादन कार्यलाई पारदर्शी बनाउन, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ५३ (१) बमोजिम तिनाउ गाउँपालिकाको न्यायिक समिति, समितिको सचिवालयबाट सम्पादन गरिएका कार्यहरूको वार्षिक विवरण गाउँपालिका अध्यक्ष मार्फत गाउँ सभामा पेश गर्न, न्यायिक समितिबाट सम्पादन भएका कार्यहरू पेशगर्ने उद्देश्यले यो प्रतिवेदन तयार गरिएकोछ । न्यायिक समिति अन्तर्गत कार्य सम्पादन गर्दा दैनिक प्रशासनिक तथा नियमित कार्यहरू सफलता पूर्वक सम्पादन गर्न न्यायिक समितिका १ वटा मुद्दा परेको सो प्रकृयागत जटिलताले गर्दा फछ्यौट हुन नसकेको ।

सरकार सञ्चालनमा महत्वपूर्ण अङ्गहरूमध्ये न्यायपालिका एक महत्वपूर्ण अङ्ग रहेको छ, व्यवस्थापिकाले कानूनको तय गर्छ भने उक्त तयार गरेको कानूनको कार्यान्वयन कार्यपालिकाले गर्दछ । यस क्रममा कानूनमा देखिएका अस्पष्टतालाई व्याख्या गर्ने र विवाद निरूपण गर्ने काम न्यायपालिकाले गर्दछ । लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापनापछि स्थानीय तहदेखि नै सुदृढ एवम् सबल बनाउनको लागि स्थानीय नेतृत्व, स्थानीय कानून स्थानीय सरकारको व्यवस्थापनका लागि स्थानीय सरकार संचालन ऐनले स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको व्यवस्था गरेको छ । उल्लेखित

विवादका विषय बाहेकका विषयहरू पनि न्यायिक समितिले मेलमिलापका माध्यमबाट टुङ्गो लगाउनु पर्छ । न्यायिक समितिमा निवेदन वा फिराद पेश भएपछि विपक्षीका नाउँमा म्याद पठाउने, प्रतिउत्तर बुझ्ने, प्रमाणको परीक्षण, साक्षी परीक्षण गर्ने, मेलमिलापका लागि दुवै पक्षलाई उत्प्रेरित गर्ने लगायत सबै प्रक्रिया टुङ्ग्याएर मात्र समितिले निर्णय गर्नुपर्ने व्यवस्था अवसरको रूपमा रहेको छ ।

स्थानीय स्तरमा अदालती अभ्यासको सुरुवात निकै नै सकारात्मक र प्रभावकारी कदम भए पनि न्याय सम्पादन गर्दा देहायका चुनौतिहरू रहेकाछन् ।

- न्याय सम्पादनका क्रममा कानूनी ज्ञानको अभाव हुनु तथा प्राविधिक ज्ञानको कमि रहनु
- यथेष्ट प्रमाणको मुल्याङ्कन नगरि फैसला हुनसक्ने
- चुनावबाट आएका जनप्रतिनिधि इजलासमा हुने भएकाले राजनीतिक पूर्वाग्रहीपन हुनसक्ने
- कुनै पनि मुद्दामा सीधै जिल्ला अदालतमा जान सकिने भएकाले राजनीतिक रूपले फरक विचारका व्यक्तिहरू सीधै जिल्ला अदालतमा मात्र जान सक्ने

न्यायिक समितिबाट न्याय सम्पादन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन संघीय सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारबाट न्यायिक समितिका पदाधिकारीहरूको क्षमता अभिवृद्धिको लागि समय समयमा कानून सम्बन्धि तालिमहरू संचालन गरिनु पर्ने, गाउँपालिकाहरूमा न्याय तथा कानून सेवाको दरबन्दी सिर्जना गरि कर्मचारिको व्यवस्था गरिनु पर्ने, न्यायिक समितिको सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न न्याय तथा कानून सम्बन्धी सेवाकालीन तालिम संचालन गराई क्षमता अभिवृद्धि गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाईनु पर्ने, न्यायिक समिति मार्फत भए गरेका काम कारवाहीहरूका नियमित अनुगमन गरि पृष्ठपोषण गर्नुपर्ने सुझाव तथा अपेक्षा समेत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ ।

परिच्छेद- १ प्रारम्भ तथा परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले गाउँपालिका तथा नगरपालिका स्तरमा विवादको निरूपण गर्न न्यायिक समिति रहने व्यवस्था गरेको छ । स्थानीय न्यायिक प्रयोजनाका लागि यो व्यवस्था नेपालको संवैधानिक इतिहासमा पहिलो पटक भएको हो । संविधानमा उल्लेखित व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने दायित्व स्थानीय तहमा रहेको छ ।

नेपालको संविधानको भाग ५ धारा ५६ (१) मा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मुल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुनेछ भन्ने उल्लेख छ । संविधानको धारा ५६ (२) मा नेपालको राज्य शक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश र स्थानीय तह यस संविधान र कानून बमोजिम गर्नेछन भनि स्पष्ट पारिएको छ । नेपालको संविधानको धारा २१७ को उपधारा (१) मा कानून बमोजिम आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विवाद निरूपण गर्न गाउँपालिकाले गाउँपालिका उपाध्यक्ष र नगरपालिकाले नगरपालिकाको उप-प्रमुखको संयोजकत्वमा तीन सदस्यीय एक न्यायिक समिति रहने व्यवस्था गरेको छ । सोहि धाराको उपधारा (२) न्यायिक समितिमा गाउँसभा वा नगरसभाबाट आफु मध्येबाट निर्वाचित गरेको दुई जना सदस्यहरु रहने गरी न्यायिक समिति गठन विधि स्पष्ट गरेको छ ।

नेपालको संविधानको धारा २१७ ले दिएको अधिकार अन्तर्गत रहि गाउँपालिका तथा नगरपालिका स्तरमा विवाद निरूपण गर्न न्यायिक समिति गठन भएका छन । स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ८ को दफा ४६ देखि ५३ सम्म स्थानीय तहहरुको न्यायिक समितिको क्षेत्राधिकार तोकिएको र न्याय सम्पादन प्रक्रिया सम्बन्धि व्यवस्था स्थानीय न्यायिक प्रयोजनका लागि संवैधानिक इतिहासमा पहिलो पटक व्यवस्था गरि कार्यान्वयन भएको हो ।

संविधानमा उल्लेखित व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने दायित्व स्थानीय तहको रहेको छ । देश भरिका ७५३ वटा न्यायिक समितिबाट न्याय सम्पादन गर्ने यस प्रणालीबाट न्यायमा जनताको पहुँच सरल र सहज बनाउन मदत पुग्ने विश्वास लिईएको छ । विवादको वैकल्पिक उपायहरु अबलम्बन गर्दा न्यायिक प्रक्रियामा जित जितको अवस्था सुनिश्चित हुने र न्यायप्रतिको सन्तुष्टि तथा विश्वास बढनुका साथै विवाद निरूपणलाई कम खर्चिलो, कम झन्झटिलो तथा मेलमिलापमुलक प्रक्रियाबाट समाधान गर्न गराउन योगदान पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ८ को दफा ४६ देखि ५३ सम्म स्थानीय तहहरुको न्यायिक समितिको क्षेत्राधिकार तोकिएको र न्याय सम्पादन प्रक्रियालाई थप व्यवस्थित गर्न तिनाउ गाउँपालिकाले न्यायिक समिति कार्यविधि सम्बन्धि ऐन २०७५ समेत जारी गरि कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

निर्दिष्ट कानुनिको अधिनमा रहि न्याय सम्पादन कार्यलाई पारदर्शी बनाउन, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ५३ (१) बमोजिम तिनाउ गाउँपालिकाको न्यायिक समितिको सचिवालयबाट सम्पादन गरिएको कार्यहरूको अभिलेखिकृत गर्ने, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ५२ (२) बमोजिम तिनाउ गाउँपालिकाको न्यायिक समिति, समितिको सचिवालयबाट सम्पादन गरिएका कार्यहरूको वार्षिक विवरण गाउँपालिका अध्यक्ष मार्फत गाउँ सभामा पेश गर्न, न्यायिक समितिबाट सम्पादन भएका कार्यहरूको अभिलेखिकृत प्रतिवेदन गाउँ कार्यपालिका तथा अन्य सम्बन्धित निकायमा पेश गर्ने उद्देश्यले यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

१.२ तिनाउ गाउँपालिकाको परिचय

नेपाल राज्यको पुनःसंरचना सँगै नेपाल राज्यको लुम्बिनी प्रदेश अन्तर्गत पाल्पा जिल्लाको १० स्थानीय तह मध्येको एक साविकका कचल, दोभान, कोलडाँडा र मस्याम गरि ४ गाउँ विकास समिति समेटेर मिति २०७३ फाल्गुन २७ मा ६ वटा वडामा विभाजन गरि स्थापना भएको तिनाउ गाउँपालिकाको नामाकरण पाल्पा जिल्लाको आर्थिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, पर्यटकिय र पौराणिक इतिहास बोकेको तिनाउ नदीको नामबाट गरिएको हो । पुर्वमा माथागढि गाउँपालिका र देवदह नगरपालिका पश्चिममा रैनादेवि छहरा गाउँपालिका र सैनामैना नगरपालिका उत्तरमा रिब्दिकोट गाउँपालिका र तानसेन नगरपालिका दक्षिणमा वुटवल उपमहानगरपालिकाको भौगोलिक विच र उत्तर दक्षिणबाट सिद्धार्थ राजमार्गले धरातलिय विचबाट काटेको अवस्थितिमा तिनाउ गाउँपालिका छ । यस गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल २०२ वर्ग कि.मी, ४२०१ घर धुरी संख्या र कुल जनसंख्या १७७७७ रहेको छ । चुरे क्षेत्रमा पर्ने कचल खोला र झुम्सा खोलाको संगम स्थल दोभान यस गाउँपालिकाको केन्द्रको रूपमा रहेको छ जुन पाल्पा जिल्लाको सदरमुकाम तानसेनबाट ३५ किमी र वुटवल बजारबाट ५ किमीको दुरिमा रहेको छ । हरियालि वनजङ्गल, चुनढुङ्गा खानि क्षेत्र, खोलानाला नदि, कृषि क्षेत्रका फाँट, पाटन, जन्तिलुङ्ग, मरामकोट, सत्यवति ताल, वसन्तुर, गिन्टार, सुकेताल, रिङ्गसिङ्गलेक, हात्तिलेक, भुतखोला, रानि झरना, कामख्य मन्दिर, नुवाकोट, सिद्धवावा मन्दिर र रामपिथेकस क्षेत्रको प्राकृतिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, पौराणिक र पर्यटकिय प्रचुर सम्भावना तिनाउ गाउँपालिकाले बोकेको हुदाँ निजी क्षेत्र आकर्षित भई लुम्बिनी केवलकार र सिद्धार्थ केवलकार संचालनमा आएको छ ।

तिनाउ गाउँपालिकाको विवरण तपसिल बमोजिम रहेको छ ।

वडा नं	साविक गा.वि.स.	साविक वडा नं	वडा केन्द्र	क्षेत्रफल	पालिका केन्द्र	कैफियत
१	कचल	१-९	कचलफाटँ	२०२ वर्ग कि.मी.	साविक दोभान गाविस कार्यालय दोभान पाल्पा	
२	दोभान	३,६-९	दोभान			
३	दोभान	१,२,४,५	झुम्सा			
४	कोलडाँडा	१-४	सत्यवति			
५	कोलडाँडा	५-९	चरचरे			
	मस्याम	४				
६	मस्याम	१-३,५-९	मस्याम			
	दोभान	८	हट्टिया			

तिनाउ गाउँपालिका

वडा नं.	परिवार संख्या	जनसंख्या			परिवारको औषत आकार	लैंगिक अनुपात
		जम्मा	पुरुष	महिला		
१	८६८	३५९४	१७०९	१८८५	४.१४	९०.६६
२	७१५	३०६८	१४६२	१६०६	४.२९	९१.०३
३	७०४	२९०३	१४४३	१४६०	४.१२	९८.८४
४	४२८	२०५४	१००७	१०४७	४.८०	९६.१८
५	६१०	२७०४	१२५३	१४५१	४.४३	८६.३५
६	८७६	३४५४	१५७७	१८७७	३.९४	८४.०२
जम्मा	४२०१	१७७७७	८४५१	९३२६	४.२३	९०.६२

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को रिपोर्ट अनुसार

परिच्छेद-२ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र न्यायिक अधिकार

२.१ प्रतिवेदनको उद्देश्य

न्यायिक समितिको प्रतिवेदन तयार गर्नुको उद्देश्य देहाय बमोजिम रहेको छ ।

- स्थानिय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ५३ (१) मा व्यवस्था गरिए बमोजिम तिनाउ गाउँ पालिकाको न्यायिक समितिबाट सम्पादन गरिएका कार्यहरूको अभिलेखिकृत गर्ने ।
- स्थानिय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ५३ (२) मा व्यवस्था गरिए बमोजिम तिनाउ गाउँ पालिकाको न्यायिक समितिबाट सम्पादन गरिएका कार्यहरूको बार्षिक विवरण तयार गरि गाउँ पालिका अध्यक्ष मार्फत गाउँ सभामा पेश गर्ने ।
- न्यायिक समितिबाट सम्पादन गरिएका कार्यहरूको अभिलेखिकृत प्रतिवेदन गाउँ कार्यपालिकामा पेश गर्ने ।

२.२ प्रतिवेदन तयारी विधि

यस प्रतिवेदनको तयारि गर्दा तिनाउ गाउँ पालिकाको न्यायिक समिति र न्यायिक समितिको सचिवालयबाट सम्पादन गरेको कार्य, नेपालको संविधान, स्थानिय सरकार संचालन ऐन २०७४, तिनाउ गाउँ पालिका न्यायिक समिति संचालन कार्यविधि ऐन २०७५, न्यायिक समितिका बैठक पुस्तिकाहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गरि देहायबमोजिका अन्य दस्तावेजहरूको समेत अध्ययन गरि तयार गरिएको छ ।

- ❖ मेलमिलाप ऐन, २०६८ र नियमावली, २०७०
- ❖ प्रमाण ऐन, २०३१
- ❖ मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन, २०७४
- ❖ मुलुकी देवानी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४
- ❖ मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४
- ❖ मुलुकी फैजदारी कार्यविधि, २०७४
- ❖ फौजदारी कसुर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन कार्यविधि)
- ❖ न्यायिक समिति कार्य सम्पादन श्रोत पुस्तिकाहरू
- ❖ अन्य ऐन तथा कानुनहरू

२.३ नेपालमा स्थानीय शासनको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र न्यायिक अधिकार

नेपालमा स्थानीय शासनको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र न्यायिक अधिकार सम्बन्ध देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको पाईन्छ ।

२.३.१ स्थानीय शासनको विकासक्रम र न्यायिक अधिकार

- ✓ गोपाल वंश : नेपालमा आज भन्दा करिब ३००० वर्ष पहिले गोपाल वंशले ५२५ वर्ष शासन गरेको भन्ने ऐतिहासिक कथन रहेको छ । त्यसवेला स्थानीय तहमा जेठावाठाले गाउँ टोलमा स्थिति बसाल्ने, पारिवारिक विवाद मिलाउने र गाउँ टोलमा नेतृत्वदायि भूमिका निर्वाह गर्दथे भन्ने ईतिहासकारको भनाई पाईन्छ ।
- ✓ महिषपाल वंश : गोपाल वंश पछि नेपालमा महिषपाल वंशले करिब १०० वर्ष शासन गरे भन्ने ईतिहासविद्को कथन छ । त्यस बेलाको शासन व्यवस्थाबारे स्पष्टता नपाईएकोले गाउँघरमा सम्पति सम्बन्धि तथा पारिवारिक विवाद वा केहि आपसि झगडा मिलाउन स्थानीय ज्येष्ठहरुको भूमिका रहन्थ्यो भन्ने ऐतिहासिक श्रुति पाईन्छ ।
- ✓ किराँत काल : गोपाल वंश पछि किराँतकालमा केन्द्रिय शासन र स्थानीय शासनको अवधारणा विकास भएको पाईन्छ । स्थानीय तहलाई भुम र पनचाली दुई तहमा विभाजन गरि पञ्चालीलाई स्थानीय कर संकलन, कुलो, पानी, झै-झगडा मिलाउने जिम्मेवारी दिएको ऐतिहासिक पुस्तकमा पढन पाईन्छ ।
- ✓ लिच्छवी काल : लिच्छवीकालमा आएर बस्तिहरुलाई विषय, ग्राम, द्रड, पुर प्रदेह र देश नामका ईकाइहरु विभाजन गरियो । यस बेला स्थानीय न्याय सम्पादन गर्ने पाँच जना स्थानीय भलादमिहरुको सभा हुन्थ्यो जसलाई पान्चाली भनिन्थ्यो । पान्चालीको मुख्य काम आफ्नो ईलाका भित्रको झगडा छिनोफानो गर्नु र जनताको हितका लागि कुलो पानीको व्यवस्था गर्नु, पार्टि पौवा बनाउनु र संरक्षण गर्नु थियो । पान्चालीले छिन्न नसकेको मुद्धा मात्र अन्तिम निर्णयका लागि माथिल्लो तहमा जाने व्यवस्था भएको पाईन्छ ।

- ✓ मल्लकाल : मल्लकालमा स्थानीय तहलाई ग्राम टोलमा विभाजन गरिएको पाइन्छ । ग्राम प्रशासन हेर्ने जिम्मा पाँच जनाको समुह भएको पन्च कचहरीको प्रमुखलाई पञ्च थकाली भनिन्थ्यो । यसले न्यायपालिका र कार्यपालिका सम्बन्धि दुवै काम हेर्ने गर्दथ्यो । मल्लकालमा स्थानीय प्रशासनको कार्य कर संकलन, बाटो, कुलो, कुवा, धारा, पाटी, पौवा, मन्दिर निर्माण र स्थानीय झै-झगडा मेलमिलाप गराउन थियो ।
- ✓ शाहकाल : शाहकालमा पनि मल्लकालको पन्चकचहरिले निरन्तरता पाएको देखिन्छ । शाहकालमा स्थानीय प्रशासन चलाउने द्वारे, उमराव, चौधरी, नायके, फौजदार नियुक्त हुन्थे जसको मुख्द काम स्थानीय स्तरमा कर संकलन, बाटो, कुलो, कुवा, धारा, पाटी, पौवा, मन्दिर गुम्वा निर्माण र स्थानीय झै-झगडा मेलमिलाप गराउन थियो ।
- ✓ राणाकाल : राणाकालमा शासनको केन्द्रिकरणले प्राचिन कालको पान्चाली लोप भयो । तर पनि देशको प्रशासन केन्द्रबाट संचालन गर्न सम्भव नभएकाले स्थानीय स्तरमा प्रशासन संचालन गर्न पहाड बन्दोवस्त गोश्वारा, मधेश बन्दोवस्त गोश्वारा, पाठशाला बन्दोवस्त अड्डा, माल अड्डा, ठाना जस्ता विकेन्द्रिकृत ईकाईहरू गठन गरिए । स्थानीय प्रशासनमा द्वारे, उमराव, चौधरी, नाईके, मुखिया, अमाली, थरी, जेठाबुढा, प्रधान, फौजदार जस्ता पदहरू राखिए सारमा नेपालमा राज्य व्यवस्थाको प्रारम्भ सँगै स्थानीय शासन व्यवस्थित हुदै आएको र स्थानीय मामिला सम्बन्धमा जिम्मेवार हुदै आएको पाइन्छ ।

२.३.२ संवैधानिक विकासक्रम र न्यायिक अधिकार

नेपालको मुल कानूनको रूपमा रहेको लिखित स विधानको विकासक्रम अनुसार न्यायिक अधिकार निम्नानुसार विकास हुँदै आएको पाइन्छ ।

- नेपाल सरकार बैधानिक कानून, २००४ : स्थानीयस्तरमा न्याय सम्पादनको संस्थागत व्यवस्था नेपाल सरकार बैधानिक कानून, २००४ को धारा ४८ मा उल्लेख भएको मा ईन्साफ शीघ्र र सुलभ हिसावसँग दिईने प्रवन्ध हुनेछ । शुरुका देवानी र फौजदारी मुद्दाहरू ऐन र नियमले तोकिने वन्देज र रेखदेख रहि ग्राम पञ्चायतहरूले गर्नेछन भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

- नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००७ : यस संविधानको धारा ६ मा ग्राम सञ्चायतको व्यवस्था गरि ग्राम पञ्चायतलाई स्थानीय शासन संस्थाको रूपमा मान्यता दिई आवश्यक अधिकार दिने व्यवस्था गरेको पाईन्छ ।
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ : यस संविधानमा स्थानीय शासन सम्बन्धि कुनै पनि संस्थागत व्यवस्था भएको पाईदैन ।
- नेपालको संविधान, २०१९ : यस संविधानको भाग ८ धारा ३० र ३१ मा गाउँ पञ्चायत र नगरपञ्चायतको व्यवस्था गरियो । जसमा गाउँ र नगर पञ्चायतको काम, कर्तव्य, अधिकार कानूनद्वारा व्यवस्थित हुने उल्लेख गरिएको छ । यसमा भएका समय समयका सुधार र संशोधनबाट स्थानीय तहमा गाउँ र नगर पञ्चायतलाई स्थानीयस्तरका कुलो, पैनी, बाँध, साध सिमाना, लेनदेन, कुटपिट आदी मुद्दाहरुको सुनुवाई गर्ने अधिकार दिएको पाईन्छ ।
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ : नेपालमा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना पश्चात जारीभएको नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ मा विकेन्द्रिकरण र स्थानीयनिकाय सम्बन्धि अवधारणालाई आत्मसात गरिएको थियो साथै स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ को दफा ३० र १०१ मा न्याय निरूपण सम्बन्धि व्यवस्था गरिएको भए पनि राजपत्रमा सुचना प्रकाशित नहुदाँ कार्यान्वयन हुन नसकेको ।
- नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ : यस संविधानको धारा १३९ (१) मा स्थानीयस्तर देखि नै जनताको सार्वभौमसत्ताको प्रयोग गर्ने अनुकूलको वातावरण बनाई लोकतन्त्रको स्थानीयस्तर देखि नै संस्थागत विकास, अधिकार निक्षेपण र विकेन्द्रिकरणको आधारमा स्थानीय स्वायत्त शासनको व्यवस्था गरेको पाईन्छ ।
- नेपालको संविधान : वि.स २०७२ साल असोज ३ गते जारी भएको नेपालको संविधानको धारा २१७ ले स्थानीय तहमा देहाय बमोजिमको एक न्यायिक समिति रहने व्यवस्था गरेको छ ।
 - कानून बमोजिम आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विवाद निरूपण गर्न गाउँपालिका वा नगरपालिकाले प्रत्येक गाउँपालिकामा उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा र प्रत्येक नगरपालिकामा नगर उपप्रमुखको संयोजकत्वमा तीन सदस्यिउ न्यायिक समिति रहने
 - न्यायिक समितिमा गाउँसभा र नगरसभाबाट आफुमध्येबाट निर्वाचित गरेका दुईजना सदस्य रहने व्यवस्था छ ।
 - संविधानको धारा २२६ मा गाउँसभा र नगरसभाले अनुसूची ८ र ९ बमोजिमका सूचिमा उल्लेखित विषयमा कानून बनाउन सक्नेछ र सो कानून बनाउने प्रक्रिया प्रदेश कानून बमोजिम हुनेछ भनि उल्लेखित छ ।

- संविधानको अनुसूची ८ को स्थानीय तहको एकल अधिकार सूचिको क्रमसंख्या १२ मा गाउँसभा, नगरसभा, स्थानीय अदालत, मेलमिलाप र मध्यस्थताको व्यवस्थापन उल्लेख भएको छ ।
- नेपालको संविधानको अनुसार नेपाल सरकारले जारी गरेको स्थानीय सरकार संचालन ऐनको दफा ४६ देखि ५३ सम्म स्थानीय तहमा न्याय निरूपण सम्बन्धि व्यवस्था गरिएको छ ।
- गाउँपालिका नगरपालिकालाई निश्चित स्थानीय विवादहरू निरूपण गर्ने अधिकार दिइनु भनेको न्याय प्रक्रियालाई सरल र सहज बनाउनुका साथै न्यायमा नागरिकको सहज पहुँच बढाउनु हो । यहि भावनाका साथ नेपालको संविधानले स्थानीय तहमा कानून बमोजिम आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्रका विवाद निरूपण गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसरी नेपालको राज्य संरचना र शासन व्यवस्थाको विभिन्न कालखण्डमा स्थानीयतहले आर्थिक विकास, भौतिक विकास र कुनै न कुनै रूपमा न्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्दै आएको पाइन्छ ।

२.३.३ कानूनि विकासक्रम र न्यायिक अधिकार

नेपालमा कानूनी क्षेत्रको विकासलाई हेर्दा प्राचिन कालमा मानिसहरूको व्यवहार, ईमान, जमान, धर्म र विश्वासमा आधारित भएको पाइन्छ । परापूर्व कालमा घरायसी व्यवहारका निमित्त लिखतको आवश्यकता मानिदैनथ्यो आवश्यक भएमा साक्षीहरूका बिचमा व्यवहार गरिन्थ्यो । हालका हाम्रा कानूनी प्रावधान र प्रक्रिया धेरैजसो वि स भन्दा ३०० वर्ष पहिले लेखिएको कौटिल्य अर्थशास्त्रबाट निर्देशित भएको पाइन्छ । उदाहरणका लागि कुनै मुद्दाका प्रतिवादीलाई ३ देखि ७ दिन सम्मको म्याद दिनुपर्छ । किनभने वादी मुद्दाको बिषयमा पहिले आफ्नो कुरा निश्चय गरेर वादी दावि गरेको हुन्छ भने प्रतिवादी मुद्दाको बिषयमा पहिले नै निश्चय गरिसकेको हुदैन भन्ने उल्लेख थियो कौटिल्य अर्थशास्त्र अध्याय १ मा ।

मनुस्मृतिमा जनर्जस्ति लेनदेनमा कागत गराएको भए मान्यता नहुने र जग्गा खिचोला वासीमा विवादमा साक्षिले भनेको चार किल्ला प्रमाण मानी लेखुपर्ने उल्लेख पाइन्छ ।

याज्ञवल्क्यस्मृतिले राजामा विन्ति गर्ने वादीले प्रतिवादीका बिषयमा जे उजुर गर्छ त्यो लेखुपर्छ अन्तमावादीको नाउँ, थर, वतन र मिति लेखु पर्छ भनिएको छ । त्यसपछि प्रतिवादीलाई झिकाई वादीले लेखाएको उजुरीको कुरा सुनाई वादीकै अगाडी प्रतिवादीको उजुरी खण्डन लेखु भन्ने उल्लेख छ । यदि प्रतिवादीले यस बिषयमा यिनै वादीसँग यसै बिषयमा पहिले मुद्दा परि मैले

जितेको प्राङ्गन्याय छ भन्छ भने सो कुरा पनि लेखाउनु पर्छ भनिएको छ । याज्ञवल्क्यस्मृतिमा धनी र ऋणिहरमा बिचमा ऋण लिने दिने निश्चय भएपछि साक्षीहरुको सामुन्नेमा तमसुक पत्र लेख्दा लेख्य तु तस्मिन्धनिक पूर्वकम् भनिएकाले लिखितम् धनिका नाम बाट तमसुक लेखे प्रक्रिया शुरु गर्ने चलन भयो ।

२.४ स्थानीय तहको वर्तमान स्वरूप र न्यायिक अधिकार

नेपालको संविधानको भाग ५ धारा ५६ (१) मा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मुल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुनेछ भन्ने उल्लेख छ । संविधानको धारा ५६ (२) मा नेपालको राज्य शक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश र स्थानीय तह यस संविधान र कानून बमोजिम गर्नेछन भनि स्पष्ट पारिएको छ । नेपालको संविधानको धारा २१७ को उपधारा (१) मा कानून बमोजिम आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विवाद निरूपण गर्न गाउँपालिकाले गाउँपालिका उपाध्यक्ष र नगरपालिकाले नगरपालिकाको उप-प्रमुखको संयोजकत्वमा तीन सदस्यीय एक न्यायिक समिति रहने व्यवस्था गरेको छ । सोहि धाराको उपधारा (२) न्यायिक समितिमा गाउँसभा वा नगरसभाबाट आफु मध्येबाट निर्वाचित गरेको दूई जना सदस्यहरु रहने गरी न्यायिक समिति गठन विधि स्पष्ट गरेको छ ।

स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ८ को दफा ४६ देखि ५३ सम्म स्थानीय तहहरुको न्यायिक समितिको क्षेत्राधिकार तोकिएको छ । गाउँपालिकाले ऐनको परिच्छेद ८ अनुसारको न्यायिक कार्यसम्पादन गर्दा विवादको प्रकृति हेरि विभिन्न बिषयगत ऐन तथा मुख्य रुपमा देहायका कानुनलाई ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ र दिएको छ ।

- ❖ मेलमिलाप ऐन, २०६८ र नियमावली, २०७०
- ❖ प्रमाण ऐन, २०३१
- ❖ मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन, २०७४
- ❖ मुलुकी देवानी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४
- ❖ मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४
- ❖ मुलुकी फैजदारी कार्यविधि, २०७४
- ❖ फौजदारी कसुर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन कार्यविधि)
- ❖ न्यायिक समिति कार्य सम्पादन श्रोत पुस्तिकाहरु
- ❖ अन्य ऐन तथा कानुनहरु

- ❖ तिनाउ गाउँपालिकाले स्वीकृत गरि कार्यान्वयनमा ल्याएका ऐन, नियमावली, कार्यविधि, निर्देशिका, तथा मापदण्डहरू ।

२.५ न्यायिक समितिको अधिकारक्षेत्र

न्यायिक समितिबाट स्थानीय तहको न्याय निरूपण सम्बन्धि कार्य सम्पादन गर्न स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ मा भएको कानूनी व्यवस्था अनुसार तिनाउ गाउँपालिकाको न्यायिक समिति कार्यविधि सम्बन्धी ऐन २०७५ गाउँ सभाबाट स्वीकृत गरि कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ र सो ऐन बमोजिम न्यायिक समितिको क्षेत्राधिकार देहाय बमोजिम निर्धारण गरिएको छ ।

- १) तिनाउ गाउँपालिकाको न्यायिक समिति (कार्यविधि सम्बन्धी) ऐन, २०७५ बमोजिम समितिलाई देहायका उजुरीहरूमा कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार रहेको छ ।
 - (क) स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ४७ अन्तर्गतका उजुरी,
 - (ख) मेलमिलाप ऐन, २०६८ अनुसार मेलमिलापको लागि गाउँपालिकामा प्रेषित उजुरी,
 - (ग) संविधानको अनुसूची ८ अन्तर्गतको एकल अधिकार अन्तर्गत सभाले बनाएको कानून बमोजिम निरूपण हुने गरि सिर्जित उजुरी,
 - (घ) प्रचलित कानूनले गाउँपालिकाले हेर्ने भनि तोकिएका उजुरीहरू,
- २) तिनाउ गाउँपालिकाको न्यायिक समिति(कार्यविधि सम्बन्धी) ऐन, २०७५ बमोजिम अधिकारक्षेत्रका देहायका उजुरीहरूमा कारवाही र किनारा गर्न सक्नेछ ।
 - (क) व्यक्तिको हकमा उजुरीका सबै पक्ष गाउँपालिकाको भौगोलिक क्षेत्राधिकार भित्र बसोबास गरि रहेको,
 - (ख) प्रचलित कानून र संविधानको भाग ११ अन्तर्गत कुनै अदालत वा न्यायाधीकरण वा निकायको क्षेत्राधिकार भित्र नरहेको,
 - (ग) गाउँपालिका क्षेत्राधिकार भित्र परेका कुनै अदालत वा निकायबाट मेलमिलाप वा मिलापत्रको लागि प्रेषित गरिएको,
 - (घ) अचल सम्पत्ति समावेश रहेको विषयमा सो अचल सम्पत्ति गाउँपालिकाको भौगोलिक क्षेत्राधिकार भित्र रहिरहेको,
 - (ङ) कुनै घटनासँग सम्बन्धित विषयवस्तु रहेकोमा सो घटना गाउँपालिकाको भौगोलिक क्षेत्रभित्र घटेको ।

२.६ क्षेत्राधिकार तथा क्षेत्राधिकार प्रयोग र न्याय कार्यसम्पादन प्रक्रिया

२.६.१ क्षेत्राधिकार

१. स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ दफा ४७ (१) बमोजिमको क्षेत्राधिकार देहाय बमोजिमका विवादको निरूपण गर्ने अधिकार रहेको छ ।

(क) आलीधुर, बाँध पैनी, कुलो वा पानीघाटको बाँडफाँड तथा उपभोग,

(ख) आर्काको बाली नोक्सानी गरेको,

(ग) चरन, घाँस, दाउरा,

(घ) ज्याला मजुरी नदिएको,

(ङ) घरपालुवा पशुपंक्षी हराएको वा पाएको,

(च) ज्येष्ठ नागरिकको पालनपोषण तथा हेरचाह नगरेको,

(छ) नाबालक छोरा छोरी वा पत्नीलाई ईज्जत आमद अनुसार खान लाउन वा शिक्षादीक्षा नदिएको

(ज) वार्षिक पच्चीस लाख रुपैयासम्मको विगो भएको घर बहाल र घर बहाल सुविधा,

(झ) अन्य व्यक्तिको घर, जग्गा वा सम्पत्तिलाई असर पर्ने गरि रुख विरुवा लगाएको,

(ञ) आफ्नो घर वा बलेसीबाट अर्काको घर, जग्गा वा सार्वजनिक बाटोमा पानी झारेको,

(ट) संधियारको जग्गातर्फ झ्याल राखि घर बनाउनु पर्दा कानून बमोजिम छोडनु पर्ने परिमाणको जग्गा नछोडि बनाएको,

(ठ) कसैको हक वा स्वामीत्वमा भएपनि परापूर्वकाल देखि सार्वजनिक रूपमा प्रयोग हुदै आएको बाटो वस्तुभाउ निकास, वस्तुभाउ चराउने चौर, कुलो, नहर, पोखरी, पाटी, पौवा, अन्त्यष्टि स्थल, धार्मिक स्थल वा अन्य कुनै सार्वजनिक स्थलको उपभोग गर्न नदिएको वा बाधा पुर्याएको,

(ड) सङ्घीय वा प्रदेश कानूनले स्थानीय तहबाट निरूपण हुने भनी तोकेका अन्य विवाद ।

(२) स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ दफा ४७ (२) अनुसार देहाय बमोजिमका विवादमा न्यायिक समितिले मेलमिलापको माध्यमबाट मात्र निरूपण गराउन पाउँछ, यी विवादको विषयमा निर्णय दिन पाउँदैन ।

(क) सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक बाहेक एकाको हकको जग्गा अर्कोले चापि, मिचि वा घुसाई खाएको,

(ख) सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक बाहेक आफ्नो हक नपुग्ने अरुको जग्गामा घर वा कूनै संरचना बनाएको,

(ग) पति-पत्नीबिचको सम्बन्ध विच्छेद

(घ) अङ्गभङ्ग बाहेकको बढीमा एक वर्षसम्म कैद हुन सक्ने कुटपिट,

(ङ) गाली बेईज्जती

(च) लुटपिट

(छ) पशुपंक्षी छाडा छाडेको वा पशुपंक्षी राख्दा वा पाल्दा लापरवाही गरी अरुलाई असरपारेको,

(ज) अरुको आवासमा अनधिकृत प्रवेश गरेको,

(झ) अर्काको हक भोगमा रहेको जग्गा आवाद वा भोग चलन गरेको,

(ञ) ध्वनी प्रदूषण गरी वा फोहरमैला फ्याँकी छिमेकीलाई असर पुर्याएको,

(ट) प्रचलित कानून मेलमिलाप हुन सक्ने व्याक्ति बादी भई दायर हुने अन्य देवानी र एकवर्ष सम्म कैद हुन सक्ने फौजदारी विवाद ।

(३) स्थानीय सरकार संचालन ऐनको दफा ४७ (२) बमोजिम विवादको सम्बन्धमा पक्षले चाहेमा सिधै अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सक्छन ।

(४) प्रचलित कानूनमा मुद्दा हेर्ने निकाय समक्ष निवेदन दिने कुनै हदम्याद तोकिएकोमा सोही म्यादभित्र र कुनै हदम्याद नतोकीएकोमा त्यस्तो कार्य भए गरेको मितिले पैतीस दिनभित्र न्यायिक समिति समक्ष निवेदन दिनुपर्ने छ ।

२.६.२ अधिकार क्षेत्रको प्रयोग

स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को दफा ४८ अनुसार न्यायिक समितिको अधिकार क्षेत्र प्रयोग गर्न देहाय बमोजिम गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

(१) समितिको निर्णय प्रकृया: न्यायिक समितिको अधिकार क्षेत्रको प्रयोग न्यायिक समिति संयोजक र सदस्यको समुहिक रुपमा प्रयोग गर्ने छन र बहुमतको राय न्यायिक समितिको निर्णय मानिनेछ । न्यायिक समितिको संयोजक र अर्को एक जना सदस्यको उपस्थिति भएमा विवादको कारवाही तथा किनारा गर्न सकिनेछ । न्यायिक समितिका संयोजक र

अर्को एक जना सदस्यको उपस्थिति भएमा विवादको किनारा गर्न बाहेक अरु कारवाही गर्न सकिने छ । कुनै कारणले संयोजकको पद रिक्त भएमा न्यायिक समितिमा रहेका अन्य दुई जना सदस्यको सर्वसम्मतिमा विवादको कारवाही र किनारा गर्न सकिनेछ ।

- (२) स्वार्थ गासिएका मुद्दा नहेर्ने: कूनै विवादको सम्बन्धमा न्यायिक समितिको संयोजक वा कुनै सदस्यको निजी सरोकार वा स्वार्थ गासिएको वा त्यस्तो संयोजक वा सदस्यको नाताभिन्न व्यक्ति विवादको पक्ष भएमा निजबाट सो विवादको कारवाहि र किनारा हुन सक्नेछैन । कुनै संयोजक वा सदस्यले हेर्न नमिल्ने विवादको हकमा त्यस्तो संयोजक वा सदस्य बाहेकका अन्य सदस्यले विवादको कारवाही र किनारा गर्न सक्नेछन । संयोजक र सबै सदस्यले त्यस्तो विवादको कारवाही र किराना गर्न नमिल्ने भएका सम्बन्धित सभाले तीन जना सदस्यलाई सो विवादको मात्र कारवाही र किराना गर्ने गरी तोक्नु पर्नेछ । विवादको कारवाही र किराना गर्दा तीन जना सदस्य मध्येको ज्येष्ठ सदस्यले न्यायिक समितिको संयोजक भई काम गर्नेछ ।
- (३) अन्य न्यायिक निकायमा मुद्दा नहेर्ने: स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को दफा ४७ मा उल्लेखित विवाद वा उजुरीका विषयमा अन्य न्यायिक निकायमा उजुरी परेको जानकारी प्राप्त हुन आएमा सो निकायबाट विवाद टुंगो नलागेसम्म न्यायिक समिति यस विषयमा प्रवेश नगर्न सक्नेछ ।
- (४) सम्पत्ति रोक्का र फुकुवा गर्न सक्ने: न्यायिक समितिले आफु समक्ष परेको विवादमा बादीले प्रतिवादीको नाममा कुनै बैङ्क, कम्पनी, वित्तिय संस्था वा अन्य कुनै निकायमा रहेको खाता, निक्षेप वा प्रतिवादीले पाउने कुनै रकम यथास्थितिमा राखि कसैलाई भुक्तानी नगर्न नगराउन वा प्रतिवादीको हकभोगको कुनै अचल सम्पत्ति कसैलाई कुनै पनि व्यहोराले हक हस्तान्तरण गर्नबाट रोक्काको लागि निवेदन दिएकोमा न्यायिक समितिले प्रारम्भिक जाँचबुझबाट सो बमोजिम गर्न उपयुक्त देखेमा अवधि तोकि रोक्काको लागि सम्बन्धित निकायमा लेखि पठाउन सक्नेछ र त्यसरि देखि पठाएकोमा सो बमोजिम रोक्का गरि त्यसको जानकारी न्यायिक समितिमा दिनु पर्नेछ । सम्पत्ति रोक्का भएमा प्रतिवादिले त्यस्तो रोक्का फुकुवा गर्नको लागि न्यायिक समिति समक्ष निवेदन दिएमा सो समितिले त्यस्तो निवेदन बमोजिम रोक्का फुकुवा गर्न मनासिब देखेमा र रोक्का फुकुवाको लागि सम्बन्धित निकायमा लेखि पठाउन सक्नेछ र त्यसरि लेखि पठाएकोमा सो बमोजिम रोक्का फुकुवा गरि त्यसको जानकारी न्यायिक समितिलाई दिनु पर्नेछ ।
- (५) अन्तरिम संरक्षणामक आदेश दिन सक्ने: न्यायिक समितिले अधिकार क्षेत्र प्रयोग गर्दा पति पत्नी बिचको वा ज्येष्ठ नागरिकको संरक्षण सम्बन्धि विवादमा पीडित, निजको नाबालक

सन्तान वा निजसँग आश्रित अन्य कुनै व्यक्तिको हितको लागि सम्बन्धित पक्षलाई देहायको अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेशसमेत दिन सक्नेछः-

- क. पीडितलाई निज बसि आएको घरमा बसोबास गर्न दिन, खान लाउन दिन, कुटपिट नगर्न तथा शिष्ट र सभ्य व्यवहार गर्न,
- ख. पीडितलाई शारिरिक वा मानसिक चोट पुगेको भएमा उपचार गराउन,
- ग. पीडितलाई अलगरूपमा बसोबासको प्रबन्ध गर्नु पर्ने देखिएमा सोको व्यवस्था गर्न र त्यसरी अलग बस्दा निजको भरणपोषणको लागि उचित व्यवस्था गर्न,
- घ. पीडितलाई गालीगौज गर्ने, धम्की दिने वा असभ्य व्यवहार गर्ने कार्य नगर्न नगराउन,
- ङ. पीडितको हित र सुरक्षाको लागि अन्य आवश्यक र उपयुक्त कुरा वा गराउन ।

कुनै विवाद सम्बन्धमा न्यायिक समितिमा कुनै निवेदन परेकोमा प्रचलित कानूनमा मुद्दा गर्ने निकाय समक्ष प्रतिवादी उपस्थित हुनु पर्ने म्यादकिटिएको भए सोहि म्यादभित्र र म्याद किटिएको नभएमा बाटाका म्याद बाहेक पन्ध्र दिनभित्र प्रतिवादी आफै वा आफ्नो वारेस मार्फत लिखित व्यहोरा सहित न्यायिक समिति समक्ष उपस्थित हुनु पर्नेछ । विवाद न्यायिक समितिले मेलमिलाप गराउने प्रयोजनको लागि प्रत्येक वडामा मेलमिलाप केन्द्र गठन गर्नेछ । कुनै पनि वडामा एकभन्दा बढी मेलमिलाप केन्द्र भएमा न्यायिक समितिले विवादको पक्षहरुले रोजेको वा सो बिषयमा पक्षहरु बिच सहमति नभएमा सो वडाको कुनै मेलमिलाप केन्द्रमा मेलमिलापद्वारा विवाद समाधानको लागि पठाउन सक्नेछ । न्यायिक समितिले विवादको निवेदनमा कारबाही र किराना गर्न निवेदन दर्ता, त्यस्तो विवादको आवश्यक जाँचबुझ तथा कारबाही, म्याद तामेली, पक्षहरु उपस्थित गराउने तथा मिलापत्र गराउने प्रकृया, विवादको किनारा गर्नु गर्ने अवधि, लागत कट्टा गर्ने लगायतका विवादको निरूपण सम्बन्धि अन्य कार्यविधि स्थानीय कानून बमोजिम हुनेछ ।

२.६.३ न्याय सम्पादन प्रक्रिया

स्थानीय सरकार संचालन ऐनको दफा ४९ बमोजिम न्यायिक समितिले आफु समक्ष पेश भएको विवादकव निवेदन दर्ता गरि न्यायिक कार्यविधि सम्बन्धी ऐनको अनुसुचि २ बमोजिम दर्ता निस्सा सम्बन्धित पक्षलाई उपलब्ध गराउनु पर्दछ । न्यायिक समितिमा कुनै विवाद सम्बन्धमा निवेदन वा उजुरि प्राप्त भए पश्चात न्यायिक समितिले कार्यविधि ऐन २०७५ अनुसार देहाय प्रक्रिया पुरा गरी न्याय सम्पादन गर्नुपर्दछ ।

- समितिले मेलमिलाप गराउने:

- (क) न्यायिक समितिले आफु समक्ष पेश भएको विवादको निवेदनको कारवाही र किनारा गर्दा सम्भव भए सम्म मेलमिलापक गर्न प्रोत्साहन गरि दुवै पक्षको सहमतिमा मिलापत्र गराउनु पर्नेछ ।
- (ख) पक्षहरुबिच मिलापत्र हुन नसकेमा ऐनको दफा ४७ (१) मा उल्लेखित विवादमा न्यायिक समितिले कानून बमोजिम विवादको कारवाही र किराना गर्नुपर्नेछ ।
- (ग) मिलापत्र गराउदाँ न्यायिक समितिले आफुले सुचिकृत गरेका मेलमिलापकर्ताबाट गराउनु पर्दछ ।
- (घ) न्यायिक समितिले ऐनको दफा ४७ (२) मा उल्लेखित विवादमा प्रतिवादी उपस्थित भएको मितिले तीन महिना भित्र मेलमिलापको माध्यामबाट टुङ्ग्याउने व्यावस्था रहेको छ । सो अवधि भित्र मेलमिलाप हुन नसकेमा सोहि व्यहोरा उल्लेख गरि पक्षलाई अदालत जान सुनाई विवाद र सो सँग सम्बन्धित मिसिल कागज प्रमाण समेत सम्बन्धित अदालतमा पठाई दिनु पर्नेछ ।
- (ङ) पक्ष हाजिर हुन आएमा सम्बन्धित अदालतले प्रचलित कानून बमोजिम सो मुद्दाको कारवाही किनारा गर्नुपर्नेछ ।
- लिखित जानकारी दिनुपर्ने: स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ५० न्यायिक समितिबाट विवादको अन्तिम निर्णय भएको मितिले पैतिस दिनभित्र सम्बन्धित पक्षलाई सो निर्णयको प्रमाणित प्रतिलिपि उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
 - पुनरावेदन गर्न सक्ने: स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ५१ न्यायिक समितिबाट भएको निर्णय चित्त नबुझ्ने पक्षले जानकारी पाएको मितिले पैतीस दिनभित्र सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्नेछ ।
 - मिलापत्र वा निर्णय कार्यान्वयन गर्ने: स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ५२ क. न्यायिक समितिबाट भएको मिलापत्र वा निर्णयको कार्यपालिकाले तत्काल कार्यान्वयन गर्नु गराउनर पर्नेछ ।
- ख. न्यायिक समितिबाट भएको मिलापत्र र निर्णय कार्यान्वयन सम्बन्धि अन्य व्यवस्था स्थानीय कानून बमोजिम हुनेछ ।
- अभिलेख राख्नुपर्ने: स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ५३ गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले न्यायिक समितिबाट मिलापत्र वा निर्णय भएका विवादसँग सम्बन्धित लिखत मिलापत्र वा निर्णयको अभिलेख व्यवस्थित र सुरक्षित राख्नुपर्ने छ ।

- सभामा प्रतिवेदन पेश गर्ने: स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ५३ न्यायिक समितिले आफुले गरेको कामको बार्षिक विवरण अध्यक्ष वा प्रमुख मार्फत सम्बन्धित सभामा पेश गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद-३ बार्षिक प्रगति विवरण

३.१ न्यायिक समिति सम्बन्धी व्यवस्था

तिनाउ गाउँपालिकाको न्यायिक समिति नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ न्यायिक समिति सम्बन्धी कार्यविधि ऐन, २०७५ बमोजिम गाउँसभाबाट देहाय बमोजिम एक न्यायिक समिति गठन गरि कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ ।

क्र. स	नाम थर	पद	कैफियत
१	श्री लाल बहादुर थापा	संयोजक	
२	श्री ईन्द्र कुमारी चिदी	सदस्य	
३	श्री राम बहादुर पल्ली	सदस्य	
न्यायिक समिति सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारी			
१	श्री निरन्जन लामिछाने	सहायक चौथो	

३.२ सम्पादित क्रियाकलापहरू

आर्थिक वर्ष ०८१।०८२ को असार १५ गते सम्ममा न्यायिक समिति, सचिवालयबाट सम्पादन गरिएका क्रियाकलापहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

क) दैनिक प्रशासनिक तथा नियमित कार्यहरू

- ✓ तिनाउ गाउँपालिका गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय न्यायिक समितिको सचिवालयबाट सम्पादन गरिनु पर्ने दैनिक नियमित क्रियाकलापहरू सम्पादन गर्न श्री निरन्जन लामिछाने सहायक चौथोलाई उजुरि प्रशासकको जिम्मेवारि तोकिएको छ । न्यायिक समिति मार्फत न्याय सम्पादन लगायत कानूनी सहायताका लागि अधिवक्ता श्री दुर्गा बहादुर थापालाई तिनाउ गाउँपालिकाको कानूनी सल्लाहकार तोकिएको छ ।
- ✓ यस आ.व मा दर्ता हुन आएका १ वटा उजुरि मध्ये प्रकृयागत जटिलताका कारण फछ्यौट हुन नसकेको ।

३.३ न्यायिक समितिको बैठक व्यवस्थापन

आ.व ०८१।०८२ मा परेका १ उजुरिको कारवाहि र किनारा गर्न न्यायिक समितिको बैठक १ पटक संचालन भई तपसिलका उजुरिको कार्य सम्पादन हुने प्रकृयामै छ ।

मेलमिलापकर्ताको सूचि मेलमिलाप केन्द्र र न्यायिक समितिको अधिकारक्षेत्र

[illegible]

गुल्मि र पाल्पा जिल्लाका उपाध्यक्ष उपप्रमुखको न्यायिक समिति सम्बन्धी छलफल

न्यायिक समिति समन्वय बैठक

३.४ तिनाउ गाउँपालिकाको कानूनको विवरण

तिनाउ गाउँपालिकाको कार्य सम्पादनलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन हाल सम्म तपसिल बमोजिमका कानुनहरु स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा रहेका छन ।

क्र.स	कानूनको नाम (ऐन नियम कार्यविधि निर्देशिका मापदण्ड)	कैफियत
१	तिनाउ गाउँपालिकाको आर्थिक कार्यविधि नियमित तथा व्यवस्थित गर्न वनेको ऐन, २०७४	
२	तिनाउ गाउँपालिकाको सहकारी ऐन, २०७४	
३	न्यायिक समितिले उजुरीको कारवाही किराना गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधि सम्बन्धी ऐन, २०७४	
४	तिनाउ गाउँ कार्यपालिका बैठक संचालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७४	
५	तिनाउ गाउँ कार्यपालिका कार्य विभाजन नियमावली, २०७४	
६	तिनाउ गाउँ कार्यपालिका कार्यसम्पादन नियमावली, २०७४	
७	तिनाउ गाउँपालिकाका पदाधिकारीहरुको आचारसंहिता, २०७४	
८	गाउँसभा संचालन कार्यविधि, २०७४	
९	तिनाउ गाउँ कार्यपालिकाको निर्णय वा आदेश र अधिकारपत्रको प्रमाणीकरण कार्यविधि नियमावली, २०७४	
१०	विपद व्यवस्थापन कोष संचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७५	
११	फोहरमैला व्यवस्थापन तथा वातावरण स्वास्थ्य सरसफाई कार्यविधि, २०७५	
१२	कर्मचारी प्रोत्साहन भत्ता कार्यविधि, २०७५	
१३	मर्मत संभार कोष संचालन निर्देशिका, २०७५	
१४	व्यवसाय दर्ता तथा नविकरण सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५	
१५	तिनाउ गाउँपालिकाको उपभोक्ता समिति गठन परिचालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५	
१६	घ वर्गको निर्माण व्यवसायि इजाजतपत्र सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५	
१७	तिनाउ गाउँपालिकामा करारमा प्राविधिक कर्मचारी व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५	
१८	गाउँ विकास कोष स्थापना र संचालन विनियमावली, २०७५	
१९	तिनाउ गाउँपालिका प्रशासकीय कार्यविधि प्रमाणित गर्ने ऐन, २०७७	
२०	विपद् जोखिम न्यूनिकरण तथा व्यावस्थापन ऐन, २०७७	
२१	स्थानीय तहमा वातावरण तथा प्राकृतिक श्रोत ऐन, २०७७	

क्र.स	कानूनको नाम (ऐन नियम कार्यविधि निर्देशिका मापदण्ड)	कैफियत
२२	तिनाउ गाउँपालिकाको प्रहरीको गठन संचालन र व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी ऐन २०८०	
२३	तिनाउ गाउँपालिकाको आर्थिक कार्यविधि नियमित तथा व्यवस्थित गर्न बनेको ऐन, २०८०	
२४	तिनाउ गाउँपालिकाको औद्योगिक व्यावसाय ऐन, २०८०	
२५	स्थानीय राजपत्र प्रकाशन सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०	
२६	विपद व्यवस्थापन कोष संचालन सम्बन्धि कार्यविधि, २०८०	
२७	संक्षिप्त वातावरणीय अध्यायन तथा प्रारम्भिक परिक्षण कार्यविधि, २०८०	
२८	सहकारी संस्थाको नियमन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यविधि, २०८०	
२९	कृषि विकास कार्यक्रम संचालन कार्यविधि, २०८०	
३०	पशु सेवा कार्यक्रम संचालन कार्यविधि, २०८०	
३१	विषयगत समिति कार्य संचालन कार्यविधि, २०८०	
३२	तिनाउ गाउँपालिकाको आर्थिक सहायता सम्बन्धी निर्देशिका, २०८०	
३३	तिनाउ गाउँपालिकाको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिको कार्य संचालन कार्यविधि, २०८०	
३४	तिनाउ गाउँपालिकाको खरिद नियमावली, २०८०	
३५	तिनाउ गाउँपालिकाको घर बहालकर व्यवस्थापन कार्यविधि, २०८०	
३६	बाल विवाह विरुद्ध कार्यक्रम संचालन खर्च कार्यविधि, २०८०	
३७	तिनाउ गाउँपालिका कार्य संचालन कार्यविधि, २०८०	
३८	तिनाउ गाउँपालिकाको योजना प्रकृत्यामा युवा सहभागिता सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०	
३९	व्यावसाय कर सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०	
४०	संचितकोषको आन्तरिक लेखापरिक्षण सम्बन्धि कार्यविधि, २०८०	
४१	सार्वजनिक जवाफदेहिता प्रवर्धन सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०	
४२	सुचना तथा अभिलेख केन्द्र संचालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०	
४३	सडक बालबालिका व्यवस्थापन खर्च कार्यविधि, २०८०	
४४	अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण कार्यविधि, २०८०	
४५	भू उपयोग क्षेत्र वर्गिकरण सम्बन्धी मापदण्ड, २०८०	
४६	तिनाउ गाउँपालिकाको शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा विद्यालय समायोजन कार्यविधि, २०८०	
४७	निजी वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०८१	

क्र.स	कानूनको नाम (ऐन नियम कार्यविधि निर्देशिका मापदण्ड)	कैफियत
४८	सार्वजनिक जग्गामा वन विकास तथा व्यावस्थापन कार्यविधि, २०८१	
४९	तिनाउ गाउँपालिकामा पोषण प्रवर्द्धन तथा नियमित तौल अनुगमन प्रोत्साहनका लागि कुखुराको चल्ला वितरण कार्यविधि, २०८१	
५०	तिनाउ गाउँपालिकाको व्याकहो लोडर संचालन कार्यविधि, २०८१	

३.५ अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था:

न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा २१ तथा जिल्ला अदालत नियमावली, २०७५ को नियम ९४ तथा निरीक्षण सम्बन्धी निर्देशिका २०७६ बमोजिम सम्मानित जिल्ला अदालत पाल्पाबाट अनुगमन भई आवश्यक सुझाव समेत अनुगमन प्रतिवेदन प्राप्त भएको छैन सो अनुगमन प्रतिवेदन प्राप्त भए पश्चात अनुसूचीमा संलग्न गरिने छ ।

३.६ मुख्य उपलब्धी

- ❖ गाउँपालिकालाई जग्गादान गर्ने जग्गादाताको आपसि जग्गा विवाद पुर्ण समाधान गर्नु ।
- ❖ जिल्ला अदालत पाल्पाको अनुगमन प्रतिवेदनको पुर्ण पालना गर्नु
- ❖ प्रत्येक वडा कार्यालयमा मेलमिलाप केन्द्र स्थापना गर्नु
- ❖ राप्ति गाउँपालिका दाङ्ग सँग न्यायिक समिति र गाउँपालिकाको असल अभ्यास विषयमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गर्नु ।

३.७ स्थानीयतहमा न्यायिक समिति: अवसर

सरकार संचालनमा तिन अङ्ग मध्ये एक महत्वपूर्ण अङ्ग न्यायपालिका हो । व्यवस्थापिकाले कानूनको निर्माण र कार्यपालिकाले कार्यान्वयन गर्छ । यस क्रममा कानूनमा देखिएका अस्पष्टतालाई व्याख्या गर्ने र विवाद निरूपण गर्ने काम न्यायपालिकाले गर्दछ । विश्वका केहि देशहरुले अभ्यास गर्दै आएको स्थानीय तहको अदालति अभ्यास नेपालमा सुरुको अवस्थामा नै छ ।

लोकतन्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना पछि स्थानीय तहदेखि नै सुदृढ एवम् सबल बनाउनको लागि स्थानीय नेतृत्व स्थानीय कानून र स्थानीय सरकारको व्यवस्थापनका लागि स्थानीय सरकार संचालन ऐनले स्थानीय तहमा न्यायीक समितिको व्यवस्था गरेको छ ।

उल्लेखित विवादका विषय बाहेकका विषयहरु पनि न्यायिक समितिले मेलमिलापका माध्यमबाट टुङ्गो लगाउनु पर्छ । न्यायिक समितिमा निवेदन वा फिराद पेश भएपछि विपक्षीका नाउँमा म्याद पठाउने, प्रतिउत्तर बुझ्ने, प्रमाणको परीक्षण, साक्षी परीक्षण गर्ने, मेलमिलापका लागि दुवै पक्षलाई उत्प्रेरित

गर्ने लगायत सबै प्रक्रिया टुङ्ग्याएर मात्र समितिले निर्णय गर्नुपर्छ । निर्णय गर्दा तीन वटै सदस्यको सहमति नभए दुई जनाको निर्णयले फैसला गरिन्छ । फैसलामा समिति संयोजक अनिवार्य हुनुपर्छ । यस निर्णयमा चित्त नबुझ्ने पक्षलाई पुनरावेदनका लागि म्याद दिने व्यवस्था समेत गरिएको छ ।

३.८ स्थानीयतहमा न्यायिक समिति: चुनौती

स्थानीय स्तरमा अदालती अभ्यासको सुरुवात निकै सकरात्मक र प्रभावकारी कदम भए पनि न्याय सम्पादन गर्दा देहायका चुनौतिहरू रहेका छन् ।

- न्याय सम्पादनका क्रममा कानूनी ज्ञानको अभाव हुनु तथा प्रविधिक ज्ञानको कमी रहनु
- यथेष्ट प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरि फैसला निर्णय हुनसक्ने
- चुनावबाट आएका जनप्रतिनिधि इजलासमा हुने भएकाले राजनीतिक पूर्वाग्रहपन हुनसक्ने
- कुनै पनि मुद्दामा सिधै जिल्ला अदालतमा जान सकिने भएकाले राजनीतिक रूपले फरक विचारका व्यक्तिहरू सिधै जिल्ला अदालतमा मात्र जान सक्ने
- न्यायिक समितिका संयोजकको लागि अन्य धेरै बिषयको पनि जिम्मेवारी तोकिएको हुदाँ न्यायिक समिति छायाँमा परेको ।

३.९ स्थानीयतहमा न्यायिक समिति: सुझाव

न्यायिक समितिको प्रभावकारी संचालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धमा देहाउ बमोजिम सुझावहरू पेश गरिएको छ ।

- संघीय प्रदेश र स्थानिय तहले समय समयमा न्याय तथा कानूनि सचेतना सम्बन्धी प्रशिक्षण तथा अभिमुखिकरण गर्नपर्ने ।
- न्यायिक समितिको र कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि गराउनु पर्ने ।
- न्यायिक समितिको छुट्टै कार्यक्ष तथा ईजलासको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने ।
- स्थानीय तहवाटै सम्पादन भएका न्यायिक समितिको अधिकार क्षेत्रको वर्खिलाप हुने कार्यमा सार्वजनिक रूपमा नै आवाज उठाउनु पर्ने ।
- विपद् र जोखिम न्यूनिकरण, वातावरण मैत्रि, बाल मैत्रि, अपाङ्ग मैत्रि, समग्रमा मानव मैत्रि विकासको र सार्वजनिक सम्पत्तिको दोहन तथा उपचलनको विषयमा न्यायिक समितिको मुख्य चासो हुनुपर्ने ।

- प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको आधारमा प्रभावकारी न्याय सम्पादन गरि छिटो छरितो कम खर्चिलो न्याय दिने अभ्यासको सुरुवात हुने गरि जनशक्ति र साधस्रोतको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने ।
- मेलमिलाप कर्ताको गुणात्मक र परिणात्मक वृद्धि गर्नुपर्ने ।
- न्यायिक समिति तथा न्याय सम्पादनमा हामी सबैको सहयोग र समन्वय आवश्यक छ भन्ने साझा बुझाईको विकास र विस्तार गरिनुपर्ने ।

३.१० न्यायिक समिति र अपेक्षा

न्यायिक समितिको प्रभावकारिताको लागि सरोकारवाल पक्षसँग देहायको अपेक्षा राखिएको छ ।

- संघीय तथा प्रदेश सरकारले समय समयमा न्यायिक समिति सम्बन्धमा न्याय र कानूनको तालिमको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- स्थानिय तहका जनप्रतिनिधिले न्यायिक समिति हाम्रो र हाम्रा लागि हो भन्ने अनत्व लिनुपर्ने ।
- स्थानीयवासिले न्यायिक समितिको प्रभावकारि उपभोग गरि शान्त न्याय र समता मुलक समाजको निर्माण गर्नुपर्ने ।
- मेलमिलाप नै विवादको उत्तम समाधान हो भन्ने कुरालाई मेलमिलापकर्ताले समाजमा पुष्टि गर्नुपर्ने ।
- न्यायिक समितिले राजनीतिको मुल लक्ष्य नै न्यायपूर्ण समाज निर्माण हो भन्ने महसुस हुने गरि निर्णय र फैसला गर्नुपर्ने ।